

Гургула О.Б.

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
кафедра загального і порівняльного мовознавства

РЕЧЕННЯ СТРУКТУРНОЇ СХЕМИ $N_1 - V_f - ADV FIN_{(INF)}$ ІЗ СУБ'ЄКТНИМ ІНФІНІТИВОМ МЕТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Анотація. У статті представлено аналіз простих ускладнених речень структурної схеми $N_1 - V_f - Adv fin_{(Inf)}$ із семантикою мети; висвітлено особливості організації категорії предикативності суб'єктним інфінітивом; схарактеризовано базові дієслівні предикати, здатні відкривати позиції для адвербіальної синтаксеми зі значенням мети.

Ключові слова: мета, просте ускладнене речення, структурна схема, інфінітив, суб'єкт, дієслівний предикат, поширювач.

Annotation. In this article was presented the analysis of the simple complicated sentence according to the structural scheme $N_1 - V_f - Adv fin_{(Inf)}$ with the semantics of purpose; it was explained the peculiarities of the organization the categories of the predicativity with subjective infinitive; it was characterized the basic verbal predicates, that are able to open the positions of the adverbial syntaxsem with the meaning of purpose.

Key words: purpose, simple complicated sentence, structural scheme, infinitive, subject, verbal predicate, spreader.

Реалізація семантики мети в українській мові не обмежена складними синтаксичними конструкціями зі спеціалізованими сполучниками, адже поряд із ними в українській мові активно функціонують прості речення, у яких відповідне значення об'єктивує інфінітивна синтаксема, наприклад: *Харитя їла чи не їла, швиденько помила посуд, поскладала його на мисник, засунула сінешні двері і стала навколішки перед образами молитися богу* (М. Коцюбинський). Цей тип синтаксичної структури є модифікацією домінантної експліцитної конструкції з цільовим сполучником, утвореною

внаслідок редуції (згорання) підрядної частини складного речення у «вторинну адвербіальну синтаксему» [2, с. 45].

Функціонування інфінітива в ролі цільової адвербіальної синтаксеми репрезентує такий ступінь трансформації підрядної частини складного речення, за якого редуції зазнає лише сполучник *щоб*. Така здатність інфінітива мети виступати виразником цільового значення в простому реченні зумовлена, на думку І. Вихованця і К. Городенської, семантичною компресією підрядної частини складнопідрядного речення, яка вказує на мету. Іншими словами, функціонування інфінітива в адвербіальній позиції репрезентує позиційне уподібнення дієслова до прислівника [4, с. 210], наприклад: *Так він почув, що у пана хорунженка у винниці барда добра і добре скотини доглядають, і **приїхав найняти і сторжжитись*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

Аналізований тип модифікованої структури, сформований на внаслідок редуції цільового сполучника, засвідчує необхідність його репрезентації в межах поняття про просте ускладнене речення, яке містить дві або більше відповідних пропозиції (ситуації) [2, с. 58], а також валентну рамку вершинного дієслівного предиката, яке організовує відповідні пропозиції.

Дослідження модифікації основної складної структури базоване на її відповідності схемі $N_1 - V_f - Adv\ fin_{(Inf)}$, де синтаксема зі значенням мети виявляє придієслівний характер зв'язку і дозволяє розглядати її як валентно незв'язану з основним дієслівним предикатом синтагми [2; 3; 6].

До валентно-незв'язаних членів предикатної синтагми належать такі члени речення, які містять у своєму складі як структурно-семантичний компонент лексеми з предикатною характеристикою. Ця лексема разом із залежними компонентами називає окрему ситуацію, яка супроводжує іншу ситуацію, названу особово-часовою формою дієслова-предиката із валентно-зв'язаними компонентами, наприклад: *Ти **приходиш** до мене не раз і не двічі **Повідати** про муки глухі і заковані, Як шаблі твої сяли у клетоті січі, Як росло твоє серце в Шекспірі й Бетховені* (А. Малишко). Такі валентно-

ближче до Януша, **щоб** і собі першими **побачити і відчутти**, як їх зустрине Острог (М. Вінграновський) і Я ж **вибіг** на висоти **дивитись** на стежку на снігу (Т. Осьмачка) перша виступає як підкреслено цільова за значенням завдяки сполучнику, у той час як друга допускає ширші семантичні зв'язки, включаючи каузацію.

Цільові відношення у структурі предикатної синтагми, ускладненої поширювачем – інфінітивною конструкцією, мають з боку інфінітива зумовлювальний характер, бо для здійснення дії, названої інфінітивом, обов'язковою є інша дія, виражена вершинним дієсловом-предикатом і репрезентована у структурній схемі $N_1 - V_f - Adv\ fin_{(Inf)}$.

Звернення до семантичного рівня представлення речень структурної схеми $N_1 - V_f - Adv\ fin_{(Inf)}$, які містять інфінітив, дозволяють «говорити про наявність двох пропозицій: пропозиції, утвореної особовим дієсловом, і пропозиції, утвореної інфінітивом» [1, с. 32]. Залежно від збігу чи не збігу суб'єктів цих пропозицій прості ускладнені речення аналізованої схеми доцільно поділити на суб'єктні, суб'єкт яких збігається суб'єктом дії головного дієслова [7, с. 41] і об'єктні, суб'єкт яких не збігається з суб'єктом дії головного дієслова [7, с. 41].

У простих ускладнених реченнях із суб'єктним інфінітивом мети репрезентована така цільова семантика, за якої суб'єкт виконує певну реальну дію задля активізації іншої гіпотетичної. Іншими словами, адвербіальний поширювач у таких структурах «сигналізує про наявність в об'єктивній дійсності ситуації, яка стала спонукальною причиною іншої ситуації, названої за допомогою особового дієслова» [1, с. 34].

З-поміж дієслівних предикатів, здатних сполучатися із суб'єктним інфінітивом мети, В. Бріцин виділяє дієслова переміщення в просторі (*іхати, іти, бігти, летіти, брести, відправитися, мчати, скакати, явитися*); переміщення об'єктів (*везти, нести*); зміни чи займання певного місця в просторі (*вставати, сідати, лягати, лишатися, нахилитися*); забирання чи віддавання (*взяти, брати*), а І. Вихованець, К. Городенська стверджують, що

Дієслівні предикати, нейтральні до вияву опозиції за ознакою односпрямованості / неодноспрямованості руху (*крокувати, марширувати, плазувати* тощо), приєднувати суб'єктний інфінітив мети нездатні.

За абстрактною семою “середовище переміщення” дієслова поступального руху диференціюються на групи з такими загальними значеннями: а) дієслівні предикати руху твердою поверхнею, наприклад: *Панночка попрямувала в покої відпочивати* (Марко Вовчок); *Маля підкотилося до Василя сховатися за його ноги* (В. Винниченко); б) дієслівні предикати руху рідким середовищем, наприклад: *Лебедиця припливла до його близьенько глянути йому в вічі* (І. Нечуй-Левицький); в) дієслівні предикати руху повітрям, наприклад: *Летимо, летимо, летимо до поту – Лаштувати гнізда у ріднім полі* (А. Малишко); *А соловейко у вирій полинув сонце зустрічати* (Б. Лепкий).

2. Дієслова переміщення вказують на те, що під впливом суб'єкта-особи об'єкт (істота чи неістота) зазнає локативних змін. Позицію для поширювача мети переміщення, вираженого суб'єктним інфінітивом, в аналізованій структурній схемі здатні відкривати дієслівні предикати *везти, возити, вести, водити, возити, доставляти, забирати, зупиняти, кидати, класти, котити, лишати, нести, носити, перевертати, переміщати, піднімати, підхоплювати, приймати, пускати, розвертати, рухати, спиняти, ставити, тягти, хапати, штовхати, хилити* та ін. Усі ці предикати передбачають реалізацію семантики такої мети переміщення, яка стосується дій самого суб'єкта, наприклад: *Влітку чоловік робив з глини горшки, обпалював їх, возив до міста продавати* (Панас Мирний); *Ти б нам квітки приніс показати, щоб ми могли пойняти віри* (О. Олесь); *Ми вам глибоко співчуваємо, Василю Дмитровичу, але сьогодні поїдете в поле возити соломі* (М. Вінграновський); *А тим часом третій притяг на плечах велику колоду – вибивати нею ковану браму пушкарні* (А. Кашенко).

3. Речення з предикатами фізичної дії сформовані на основі дієслівних предикатів створення / придбання об'єкта і фізичного (позитивного /

негативного / нейтрального) впливу на об'єкт. Такі структури реалізують семантику дії суб'єкта-особи, спрямованої на об'єкт (істоту чи неістоту) з певною метою, яку переслідує суб'єкт.

До дієслівних предикатів створення / придбання об'єкта, здатних відкривати синтаксичну позицію для інфінітива мети, належать *будувати, варити, готувати, заготовляти, клеїти, komponувати, купувати, майструвати, ліпити, парити, плести, пекти, садити, робити, родити, творити, створювати*, наприклад: *Богдан з своїми козаками **побудував** собі церкву **молитися** неподалік від своїх палат, а під церквою викопав льохи* (А. Кащенко); *Ті дурнички він **майстрував продавати*** (Б. Лепкий).

Дослідники наголошують, що аналізовані конструкції властиві передусім розмовному мовленню, а в художньому стилі вживаються дуже обмежено [1, с. 67-68]. Це стосується також і речень з дієслівними предикатами фізичного впливу на об'єкт, до яких належать: *берегти, зривати, зрізати, зустрічати, зчіплювати, копати, косити, краяти, кремсати, обіймати, підпрягати, прочиняти, прягти, різати, розкривати, розмішувати, розчиняти, смажити, смалити, стелити, телефонувати, точити, фіксувати, шити*, наприклад: *Ті речі **берегла** на чорний день – **продати**, якщо не стане шматка хліба годувати дітей* (У. Самчук); *Мусій **накосив** трави **застелити** підлогу і десь навіть знайшов старе рядно* (Ю. Мушкетик); *Господиня **постелила** собі **спати** долі* (Ю. Мушкетик).

3. Речення з дієслівними предикатами взаємної дії реалізують відповідну семантику, за якої мета дії стає спільною для суб'єкта і об'єкта, об'єднаних у межах суб'єктної синтаксеми. До дієслів, здатних відкривати позицію поширювача мети, вираженого інфінітивом, належать *єднатися, збиратися, зустрічатися, стрічатися, таборитися, товпитися, юрбитися, юрмитися*, наприклад: *Їй же здавалось, що всі ці люди **зібралися** в світлиці **подивитися** на неї* (Ю. Мушкетик); *Наступного тижня ми **зустрілися обговорити** плани на майбутній виїзд* (Ю. Покальчук); *Рідко під якою хатою не **товпилися співати** колядники* (У. Самчук).

4. Речення зміни буття суб'єкта формують дієслівні предикати влаштуватися, внаджуватися, втручатися, замикатися, здійснитися, ладитися, лишатися, найматися, озиратися, проситися, рватися, селитися, укриватися, упрягатися, усамітнюватися, при яких можливе вживання суб'єктного інфінітива мети, наприклад: *Влаштувався він працювати сторожем у трамвайно-тролейбусному тресті* (Остап Вишня); *Кожний хапав, що під руку попало, і ладився на вихід обороняти* (А. Чайковський); *Бійці просилися до хати переночувати* (О. Гончар); *Вона вже встигла познайомитися з діворою і рвалася на вулицю гуляти* (М. Олійник).

Загальною особливістю речень аналізованої структурної схеми є те, що в низці випадків у сполученні з дієсловами руху, переміщення, фізичної дії чи буття суб'єктний інфінітив може виявляти властивість непрямої директивно-деліберативної синтаксеми, близької, але не тотожної цільовій [1, с. 67], наприклад: *Під побіг [куди?] жалітися інспекторові та своєму начальству* (М. Коцюбинський). У наведених прикладах інфінітив виступає компонентом, який позначає напрямок дії / руху / переміщення, а не мету, про що свідчить доречність поставленого до нього питання *куди?*, а не *для чого?*, *з якою метою?*. Засобом надання інфінітивній пропозиції цільового значення виступає директивна визначеність дії (руху). Вона може бути пов'язана з наявністю у реченні директивної синтаксеми, пор.:

Напрямок дії	Мета дії
<i>Усі, хто вмів жати, подалися [куди?] збирати на зиму хліб</i> (За М. Коцюбинським).	<i>Усі, хто вмів жати, подалися <u>на ниву</u> [з якою метою?] збирати на зиму хліб</i> (М. Коцюбинський).

Директивна визначеність здатна і до імпліцитного представлення в семантиці особового дієслова, наприклад, при вираженні дієслівним предикатом припинення руху, завершення дії: *Це Потоцький з волохами своїми прийшов [з якою метою?] провчити нас за те, що ми не хочемо платити чини* (І. Карпенко-Карий); *Буба з незрозумілою усмішечкою просягнув одну і зразу ж нагнувся [для чого?] припалити* (Л. Дереш).